

УДК 347.121.1(477)

О. М. Доценко

ПРИРОДА ПРАВА НА ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ

Розглянуто питання природи права на особисте життя. Наголошено на приватній, цивільно-правовій природі особистого немайнового права людини на особисте життя без заперечення можливості і необхідності регулювання цього інституту й іншими галузями приватного та публічного права з їх відповідним предметом та методом, правовим інструментарієм кожної з них.

Право на особисте життя, а також його таємницю, право на недоторканність особистого життя, на повагу особистого життя особи знаходить своє відображення у різних джерелах права: міжнародних нормативно-правових актах – Загальній декларації прав людини, Європейській конвенції про захист прав та основних свобод людини, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права; Конституції України; в окремих нормах законів України – ЦК, ЦПК, СК, КК, КПК, «Про міліцію», «Про оперативно-розшукову діяльність»; підзаконних нормативних актах; а також у судовій практиці (наприклад, постановвах Пленумів Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди», від 02.07.2004 № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» тощо), а тому розглядається різними галузями права, кожна з яких вважає цей інститут своїм.

Зазначимо, що в чинному законодавстві відсутнє єдине розуміння права на особисте життя, його недоторканність чи права на повагу особистого життя особи, немає чіткого визначення даного поняття і в сучасній юридичній науці. Так, одна й та сама дефініція «особисте життя» наповнюється різним змістом, одне й те саме явище розглядається з різних сторін. Зага-

льним в усіх дослідженнях є те, що право на особисте життя, як будь-яке особисте немайнове право, складається з окремих правомочностей індивіда, перелік яких закріплений в законах і міжнародних нормативних правових актах, проте є різним залежно від формулювання (чи то право на особисте життя, чи на недоторканність, повагу тощо). У зв'язку з вищезазначеним виникає питання щодо з'ясування правової природи права на особисте життя особи та його галузевої належності.

Отже, метою даної статті є визначення природи права на особисте життя й встановлення меж та обсягу, в яких воно може та повинно бути досліджено тією чи іншою галуззю права.

Методологічною основою нашого дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних методів пізнання: діалектичного, історичного, формально-логічного, дедукції, індукції, порівняльно-правового, методу системного аналізу тощо.

Оскільки право на особисте життя тією чи іншою мірою регулюється різними галузями приватного та публічного права, то для досягнення поставленої мети вважаємо необхідним розглянути питання стосовно природи даного права на основі співвідношення публічного та приватного права і визначити межі тих відносин, що виникають та розвиваються у сфері приватного права стосовно особистого життя фізичної особи.

Передусім слід зауважити, що розподіл права на публічне і приватне відомий ще з часів Давнього Риму. Римський юрист Ульпіан так визначив ці поняття: «Публічне право – це таке, що стосується становища Римської держави, приватне – що стосується користі окремих осіб» (Д.1.1.2). Далі Ульпіан пояснює, що треба розрізняти користь суспільну й користь приватних осіб. Якщо мова йде про державний інтерес, про правове становище держави, державних органів або окремих посадових осіб, про регулювання відносин, що являють суспільний інтерес, – то це сфера публічного права. Якщо ж мова йде про інтерес окремих приватних осіб, про майнові відносини між ними, про їхнє правове становище у зв'язку із цим – то це сфера приватного права. Таким чином, на думку давньоримського юриста, критерієм розмежування приватного й публічного права є характер інтересів. Якщо право охороняє інтереси держави, то це публічне право, якщо воно захищає інтереси приватних осіб – це приватне право [1, с. 7].

Якщо розглядати систему нашого права у формі «піраміди» правових галузей, на вершині якої стоїть конституційне (державне) право, то з цього випливатиме, що йому підлеглі інші, так звані «основні» галузі – цивільне, кримінальне, адміністративне тощо, які, у свою чергу, очолювали групи правових галузей, що здебільшого виділилися з базових, «материнських» (як,

наприклад, сімейне й трудове право, що відокремилися від цивільного права). Таким чином, уся система права пронизана ієрархічними, публічно-правовими началами, що тягнуть за собою, по суті, безмежне панування держави в будь-яких сферах життя суспільства [2, с. 4].

Погоджуючись з думкою, висловленою в юридичній літературі [2, с. 4; 3, с. 142; 4, с. 40–48], вважаємо доцільним розглядати систему права як таку, що заснована на принциповій рівності приватноправового й публічноправового підходів, на їхній взаємодії, але не на підпорядкуванні приватного права публічному. В основі даного підходу лежить конституційне визнання вищої цінності прав і свобод окремої людини, тобто пріоритет приватних, а не публічних інтересів. Слід відзначити, що це ніяк не зменшує вищої юридичної сили Конституції України, адже не можна змішувати Конституцію України як Закон, що посідає головне місце в системі законодавства, і конституційне право, що як складова частина публічного права не може мати пріоритет над іншими галузями права. Як зазначає О. Процевський, поділ права на публічне і приватне має інше значення, ніж поділ права на галузі і інститути права; співвідношення приватного і публічного права характеризується демократизмом правової системи [5, с. 10].

Таким чином, будучи інструментом держави, приватне право з його принципами неприпустимості свавільного втручання у сферу особистого життя людини; неприпустимості позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України; свободи договору; свободи підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; судового захисту прав та інтересів особи; справедливості, добросовісності та розумності тощо являє собою реальний і ефективний засіб захисту осіб від сваволі публічної влади, становить правову базу для формування громадянського суспільства.

Зважаючи увагу на те, що право приватне і право публічне часто вживаються як протилежні за своїм змістом явища, вони у своєму співіснуванні не можуть не утворювати цілісність, не можуть не мати якихось однакових, «наскрізних» властивостей. Мабуть тільки остання обставина, як пише П. Рабінович, й може виправдати відображення обох цих феноменів одним і тим самим терміном-поняттям – «право» [6, с. 61].

В основі взаємної «системності» приватного і публічного права лежить така загальна фундаментальна властивість, як їхня *соціальність*, яка дозволяє піддавати їх закріпленню, регулюванню й контролю за допомогою певних соціальних важелів, інструментів та слугує об'єктивною передумовою діалектичної єдності засад «приватності» й «публічності» у державно-

юридичному, тобто позитивному праві, а також визначає об'єктивні межі розрізнення та протиставлення двох названих підрозділів об'єктивного юридичного права [6, с. 61]. Отже, позитивне право (як вище «легістське») має обумовлюватися правом природним (загальносоціальним), бути інструментом, засобом його реалізації, тому, на нашу думку, важливим є з'ясування сутності та співвідношення вказаних засад саме у правах людини.

Права людини як загальносоціальне явище – це належні їй можливості, необхідні для задоволення її потреб існування в розвитку, що об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства та мають бути загальними і рівними для всіх його індивідів [6, с. 61]. Право на особисте життя є одним з основних особистих прав, суб'єктивним особистим немайновим правом фізичної особи, належить їй від народження, є невідчужуваним.

Будучи учасником (суб'єктом) суспільного життя, кожна людина має соціалізуватись з тим, щоб не тільки виживати фізично, але й стати особистістю, свідомою й активною «частиною соціуму», що є єдиним можливим шляхом задоволення індивідуальних (чи приватних) потреб.

У зв'язку з вищезазначеним більшість цих інтересів, які, здавалося б, є суто індивідуальними («приватними»), є водночас і соціальними як за історичними передумовами їхнього формування, так і за засобами, інструментарієм їх задоволення. Сам процес реалізації (та й, до речі, захисту) «приватних» інтересів зачіпає, так чи інакше, й інтереси, потреби інших учасників суспільного життя, а отже, є зазвичай процесом соціальним – «публічним». Індивідуальні (приватні) інтереси – це інтереси людини, яка, з огляду на конкретно-історичну структуру соціально неоднорідного суспільства, завжди належить до якоїсь спільноти, групи (як правило, навіть до декількох різних груп). Тому основні, життєво значущі інтереси людини не відрізняються якісно від аналогічних індивідуальних інтересів інших членів «її» соціальної групи. Прикметними у цьому аспекті видаються назви й положення низки актів ООН (наприклад, Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин 1922 р., норма ст. 27 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права тощо), спрямованих на забезпечення прав, на перший погляд, певних соціальних утворень, а насправді ж – індивідуальних (приватних) прав тих людей, котрі до цих утворень належать, в чому й отримуює своєрідний прояв соціальна – «публічна» – природа індивідуальних прав людини [6, с. 62–63].

Подібної думки дотримується й Г. Ф. Шершеневич: «Чи не можна сказати, що суспільні інтереси охороняються настільки, наслідки вони мають на меті забезпечити благоденство приватних осіб, і навпаки, що приватні інтереси охороняються настільки, наскільки вони узгоджуються із завданнями суспільства?» [7, с. 6] (переклад наш. – О. Д.). Таким чином, вчений доходить висновку, що, охороняючи інтереси окремої особи, право має на меті водночас охороняти інтереси всього суспільства.

У різноманітних індивідуальних інтересах та й відповідних потребах ступінь, так би мовити, «публічності» є, зрозуміло, неоднаковим. А тому, залежно від цього ступеня, П. Рабінович пропонує зазначені інтереси розподілити з деякою умовністю на такі види [6, с. 63]:

- інтереси *приватні*. Це, по-перше, ті, які задовольняються власними виключно інтелектуальними (нефізичними) діями, операціями; і доки такі дії не проявляються назовні, вони не набувають суспільного («публічного») характеру і не можуть бути піддані державно-юридичному регулюванню (наприклад, тільки внутрішнє, духовне, необ'єктивоване сповідання певної віри). По-друге, до інтересів даного виду можна віднести й такі, які задовольняються власними фізичними діями їх «носія», але теж не оприлюднюваними (скажімо, ведення «інтимного» щоденника, написання художнього твору лише для задоволення особистих потреб). Однак і ця, здавалося б, суто приватна сфера не цілком позбавлена публічного характеру, хоча б у тому сенсі, що всі інші суб'єкти повинні не втручатись у неї, не «доторкатись» до неї. Тому у держави все ж таки виникає «публічний» обов'язок забезпечити цю недоторканність;

- інтереси *приватно-публічні*. Це ті, які безпосередньо задовольняються фізичними діями інших суб'єктів, у тому числі державних органів і організацій (наприклад, виплата заробітної плати, надання медичної допомоги і т. д.);

- інтереси *публічні*. Це усвідомлені інтереси усього суспільства (що адекватно відображають його загальні потреби) як системної єдності, цілісності. У зв'язку із проблемою, яка аналізується, слід звернути увагу на такі їх особливості: по-перше, існують вони так само реально й об'єктивно (щодо інших суб'єктів), як і інтереси індивідуальні – «приватні» та «приватно-публічні»; по-друге, можливість їх задоволення становить власне природне право суспільства в цілому. Тому не можна ототожнювати будь-яке публічне право з правом державно-юридичним (внутрішнім чи міжнародним); по-третє, реалізація публічних інтересів за допомогою державних заходів загального характеру приводить, нехай і опосередковано, до задоволення й відповідних індивідуальних інтересів членів суспільства

(наприклад, забезпечення державою обороноздатності країни, охорони природного довкілля, оголошення нею карантину в разі виникнення епідемії тощо). Тому даний вид інтересів, можливо, буде більш коректним відображати терміно-поняттям *«публічно-приватні»*.

З вищенаведеного випливає, що право фізичної особи на особисте життя має приватноправову природу, воно покликане задовольняти саме приватні інтереси людини, як ті, що задовольняються власними виключно інтелектуальними (нефізичними) діями, так і такі, які задовольняються власними фізичними діями їх «носія», причому особа сама вирішує, робити ці дії доступними для ознайомлення інших осіб чи ні. Отже, особисте життя є приватною частиною життєдіяльності особи, в яку всі інші суб'єкти не повинні втручатись, не «доторкатись» до неї, тому у держави виникає обов'язок забезпечити цю недоторканність, який вона і здійснює шляхом закріплення відповідного права у законодавстві.

Проте слід враховувати, що закріплення права на особисте життя у нормах публічного права має на меті, перш за все, задекларувати його на державному рівні, встановити загальну заборону на втручання в особисте життя з боку органів публічної влади та інших осіб, створити умови для здійснення та захисту зазначеного приватного права, створити державні органи та регламентувати їх діяльність для його захисту.

У рамках приватного права розглядається поняття, зміст права на особисте життя, механізм його реалізації, межі його здійснення, сутність об'єкта даного права, особливості виникнення та регулювання правовідносин стосовно особистого життя особи, а також визначення форм та способів захисту зазначеного права в рамках приватних правовідносин тощо.

Таким чином, наголошуючи на приватній, цивільно-правовій природі особистого немайнового права фізичної особи на особисте життя, ми не заперечуємо можливості і необхідності регулювання цього інституту й іншими галузями приватного та публічного права з їх характерним правовим інструментарієм. Проте важливим в даному відношенні є дотримання загально-правових засад правового регулювання відносин та непорушення визначених меж та обсягу, в яких дане право може та повинно бути досліджено тією чи іншою галуззю права відповідно до притаманного кожній з них предмета та метода з метою забезпечення прав та свобод осіб і правильного застосування законодавства.

Список літератури: 1. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права : учеб. пособие для студентов юрид. вузов и фак. – 2-е изд., перераб. / А. А. Подопригора. – К. : Вентури, 1995. – 288 с. 2. Суханов Е. А. Современное

развитие частного права в России / Е. А. Суханов // Юрист. – 2001. – № 3. – С. 2–7. 3. Алексеев С. С. Частное право : научно-публицистический очерк / С. С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 160 с. 4. Агарков М. М. Ценность частного права: Памяти проф. А. А. Симолина / М. М. Агарков // Правоведение. – 1992. – № 2. – С. 31–48. 5. Процевський О. Чи є підстави для перегляду системи права України? / О. Процевський // Юридичний вісник України. – 2009. – № 38 (742). – С. 10. 6. Рабінович П. Природне право: діалектика приватного і публічного / П. Рабінович // Право України. – 2004. – № 9. – С. 61–63. 7. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права : [по изданию 1907 г.] / Г. Ф. Шершеневич. – М. : СПАРК, 1995. – 556 с.

Надійшла до редколегії 18.10.2010

Рассмотрены вопросы природы права на личную жизнь. Акцентировано внимание на частной, гражданско-правовой природе личного неимущественного права человека на личную жизнь без отрицания возможности и необходимости регулирования этого института и другими областями частного и публичного права с их соответствующим предметом и методом, правовым инструментарием каждой из них.

The problems of the right to private life origin are considered. The attention is paid to the private, civil and law nature of the personal non-property right to private life, without denying possibility and necessity of regulation of this institution by some other branches of private and public law with their corresponding subject and method, every legal toolkit.